

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆ

ՅԱՐՆԻՄՈՒՏՍ

(Տես յ'էջ 55)

(Ա. Գ. Շրուժբի այս երկասիրութեան առաջին հատուածը արդէն տպագրուած էր ի Բաղմալիսի, երբ տեսանք զնոյն թարգմանուած արեւելեան դասաւարտաբառովնաւ ի Մոսկւ ամսագրի: Պիտի շարունակենք մեր հրատարակութիւնը, որ թարգմանաբար՝ և ինչպէս յառաջ ալ ծանուցինք, այլ և այլ յաւելուածներով պիտի ըլլայ, աստեղանիչ զատելով ի տեսութեանց բաղմահմուտ Հեղինակին, ի գլուխ և ի վերջ մեր կողմանէ գրուած հատուածոց):

Չկարենալով Ռուսաց կառավարութենէն մտից հրամանագիր ընդունիլ, բռնադատեցաւ Շրուժբի դառնալ միւսանգամ յԱմսդերտամ, ուր իրեն բաղդովը՝ դեռ եւս կը բնակէր Նուրիջան. որով կրցաւ շարունակել իր ուսումը, և ունեցաւ խորհուրդ և կամք՝ հայ լեզուի քերականութեան ու բառգրքի մը յօրինման: Քերականութիւնը ի լոյս չընծայած՝ ուղեւորութիւն մը ընելով յԱնգղիա, ժամանակին ամենէն անուանի գիտնոց հետ ծանօթանալու պատեհութիւնն ունեցաւ, Պէնթլէյի, Հուտսընի, և այլոց: Գրուածքը հրատարակեցաւ յԱմսդերտամ ի 1711, և խորագիրն է. «Արամեան լեզուի գանձ» . Hoc est: Joh. Joachimi Schrüderi Thesaurus linguae Armenicae, antiquae et hodiernae, cum varios praxios mater a.

****** Աւելորդ չենք համարիր մէջ բերել սակաւագիւտ գրքիս բովանդակութիւնը ըստ զլիսոյ, համառօտելով նաև իր կարծիք և գիտողութիւններն, որ թէպէտ մեր ժամանակաց լեզուագիտութեան յառաջադիմութեամբ մեծապէս կորուսած կը համարուին իրենց կարևորութիւնը, բայց անով հանդերձ հետաքննական ըլլալէն չեն դադրիր:

Ա. Քննախօսութիւն Հայ լեզուի հնութեան, յեղափոխութեանց, յատկութեան և դործածութեան վրայ:

Բ. Քերականութիւն և Առոգանութիւն կամ Չափագիտութիւն հին լեզուին:

Գ. Պաւանութիւն եկեղեցւոյն Հայոց, թարգմանութեամբ ի լատին և ծանօթութեամբ:

Դ. Տեսութիւնը Հայոց արդի կամ գործածական լեզուին:

Ե. Երեք տրամախօսութիւնը Հայոց նուիրական, աշխարհական և ընտանեկան սովորութեանց վրայ:

Զ. Թղթագրութիւն, և այլն:

Գիրքն ընծայուած է Հաստիոյ լանդկրաւ Կարոլոսի առաջնոյ, իր Մեկենասին, զոր արժանապէս դրուատելէն ետքը կը յաւելու հեղինակն. « Արևելից մէջ, ի Մոսկուա եւ այլուր՝ հմուտ եւ գիտնական անձանց հետ ունեցած յարաբերութեամբք ստացած տեղեկութեանցս առհաւատչեայն քեզ կը վերընծայեմ՝ զԳանձ հայկական լեզուի. գանձ մը՝ ցանկացեալ ցարդ յիմաստնոց եւրոպայ, եւ բազմաց անձանօթ իր պարունակութեամբը, նկատմամբ լեզուին մեծարգոյ հնութեանը, կատարելութեան, եւ աստուածաբանական, պատմական, իմաստասիրական ուսմանց մեծապէս օգտակարութեան» :

Հմուտ, հետաքննական եւ մեր լեզուին համար պատուաւոր Յառաջաբանէ մը ետքը Շրօտէր ի գլուխ գրոցն դնելով հայկական տառերով ու լեզուով Հակոբեան Աստուծոյ, կը սկսի խօսիլ հայ լեզուի հնութեան վրայ (De antiquitate linguae Armeniae). Որչափ շահագրգիռ՝ այնչափ ալ դժուարին կը դոնէ բազմահմուտ հեղինակն այս խնդրոյս լուծումը. առ որ բաւական չի սեպեր՝ յոյն եւ լատին դասական մատենագրաց քով գտնուած ցրիւ ետնկատար տեղեկութիւնք. եւ ոչ ժամանակաւ աւելի նորագոյն՝ հնախոյզ եւ հնագէտ հեղինակաց խուզարկութիւնքն եւ քննադատութիւնք։ Սակայն եթէ չուզենանք ալ, կ'ըսէ, ինչուան ի ժամանակս նոյի ի վեր հանել աւոր ծագումն եւ սկզբնաւորութիւնն, այլ առանց տարակուսի բաբելոնեան աշտարակին շինութեան ու աստուածասաստ պատուհասիւ կործանման ատենին կը վերաբերի. եւ զոր կը ջանայ հաւատարմացնել ի յիշատակարանաց հնութեան՝ Հայոց ազգին իր հաւատարմութեամբն արգոյ՝ պատմագիրն Մովսէս Խորենացի, որ քաղելով ի գրուածոց հնոց Գաղղէացւոց եւ Յունաց՝ Թոդուց, կ'ըսէ, պատմական ընտիր երկասիրութիւն մը, յորմէ պիտի օգտուի եւ ինքն յապացուցանել իր ենթադրութեան եւ կարծեաց ստուգութիւնը հայ լեզուի հնութեան նկատմամբ։

Արդէն ծանօթ, եւ ինչուան դարուս սկիզբը ազգերնուս մէջ ընդհանրապէս տիրող կարծեաց հետևողութեամբ, լեզուաց զանազանութիւնը ազգաց իրարմէ բաժանման եւ ցրման հետևանք սեպելով, զնոյ եւ իր սերունդը այս բաժանման եւ ցրման անմասն համարելով, մանաւանդ թէ ըստ սուրբ Գրոց՝ զինքը ջրհեղեղէն փրկող տապանին Արարատ լեւան վրայ հանգչելովը՝ ո՞վ կրնայ տարակուսիլ, կ'ըսէ, որ ութ հօգիք՝ մարդկային ազգի կրկին նախահարք, հոն հաստատելով իրենց բնակութիւնն՝ խօսած ու ընտանի լեզուներն ալ չըծաւալեցին. եւ ժամանակ անցնելէն ետքը՝ իրենցմէ սերեալքն չըջակայ երկիրներն բռնադատուեցան ցրուիլ, նոյն լեզուն դործածեցին, իրենց հարցն ու նախնեաց լեզուն, մինչև աշտարակին շինութեան պատճառաւ՝ չփոխեցան լեզուք, եւ մարդիկ բաժնուեցան իրարմէ։ Այս ըստ ինքեան մեծ ոյժ ունեցող փաստին առջև, ինչ որ հերբա-

յական կամ ուրիշ հին լեզուաց համար ենթադրութիւններ մէջ բերուած են, ամենէն աւելի զօրաւոր կը դառնէ ի նպաստ հայկականի եղածներն :

Հերթականի հնութեան և անկէ յառաջ եկած այլեւայլ նախնի ազգաց լեզուներու վրայ խօսելէն ետքը, կ'անցնի Շրօտէր խորենա-
ցւոյ պատմութեան առաջնոյ մասին ծանօթ աղբեր՝ Մարիրասայ
գրքին : Կը դնէ ըստ գրութեան նորա՝ հայ նահապետաց և թագաւո-
րաց անուանքն, ի հայկոյ մինչև յերեսներօրդ վեցերօրդ յաջորդ-
նորա, ի Պարոյրէ մինչև յԱրտաշէս կամ յԱրտաշիւր արշակունի,
թուելով զնա ութաներօրդ ի հայկայ :

Ասոնք ամէնքը Հայոց նահապետք և թագաւորք կը դնէ՝ յերկուց
հարստութեանց . զառաջինն ի հայկայ մինչև ցվահէ, և զերկրորդն՝
յԱրշակայ առաջնոյ մինչև ցԱրտաշիւր :

Հայկայ համար, կ'ըսէ, յետ յիշատակելոյ զնա մարիրասեան գրոց
համեմատ և անոր խօսքերով, թէ մի էր ի նոցանէ որք « յղայեալ
ամբարտաւանութեամբ ծնան զամբարիշտ խոր ուրդն աշտարակա-
շինութեան », թէ առաջին եղաւ որ իր հետ միաբանածներով և ազ-
գը ձեացընողներուն հետ խօսեցաւ զհայ լեզու (Haik primus haica-
nam lin_uam loquitur gentis suae conditor). Կը համարի թէ յա-
ռաջ քան զկործանումն աշտարակին՝ հերթական լեզու խօսող հօ-
րէ ծնած ու դաստիարակուած էր նա, և մինչև ի կործանումն որ ի
Սենաար՝ նոյն լեզուն կը խօսէր : Բելայ բռնութեան չկարենալով
հանդուրժել, կ'ապստամբի իրմէ, և կ'երթայ ի սահմանս Արարատայ,
որ է ի հիւսիսակողմանս, « հանդերձ որդւովք և դստերօք, և որդւոց
որդւովք » : Ու յառաջ տանելով մարիրասեան աւանդութիւնը, թէ
« Գայ և բնակէ ի բարձրաւանդակ դաշտի միում, և անուանէ զա-
նուն լեռնադաշտակին Հարբ... շինէ և գիւղ մի և անուանէ յիւր
անուն Հայկաշէն » վրայ կը բերէ Շրօտէր. « Սհաւասիկ հայկական
լեզուի հնութեան կրկին վկայութիւնք . վասն զի Հարբ՝ մեծին Հա-
յաստանի գաւառ մ'է, ինչուան հիմայ այս անունով կոչուած, և
շէն Հայոց լեզուին մէջ ցարդ գործածական բառ, ուստի շինել և
շինոջրիւն » : Կը յաւելու նաև ի հաստատութիւն իւր կարծեաց Հա-
յոց անը, Գերեզմանք տեղեաց անուանք, այսպէս կոչուած ի բնակ-
չաց երկրին, և նոյն անուններով հասած մինչև առ մեզ : Ասոնց, և
Հայկազանի ժամանակի նահապետաց անուանց և անոնց նշանակու-
թեանց վրայ յերկար՝ և իր ատենին տեղեկութեամբք՝ հմտաբար
խօսելէն ետքը, և որ մեզի և նորագոյն գիտութեանց համար արդէն
հնացած և իրենց արժէքը բաւական կորուսած կը սեպուին, կ'անցնի
Շրօտէր երկրորդ գլխով մը հայ լեզուի վիճակին կամ ունեցած
կերպարանափոխութեանց վրայ (De fatis linguae Armeniacae)
խօսիլ :

կը ջանայ այս գլխոյն մէջ ցուցնել թէ ինչ որ հայ ժողովուրդն և ազգ, նոյնպիսի վիճակ մը ունեցած է նաև իր լեզուն: Ազգին ծաղկեալ ու բարգաւաճ վիճակին համեմատ՝ լեզուն ալ ճոխ, ընտիր և բարգաւաճ եղած է. անոր տկարացած, անշուք ու նկուն պայմանն՝ ունեցած է իր մեծ ազդեցութիւնն նաև լեզուն վրայ: Վայելուչ ծանրութեամբ իրենց բնիկ լեզուն կը խօսէին, կ'ըսէ, Հայկազունք՝ երբ թագաւորական ու իշխանական գահոյից վրայ բազմող նահապետաց ու արքայից քաջարի գործունէութեամբ կ'իշխէին մերձաւոր ու երբեմն նաև հեռաւոր ազգաց վրայ. բայց երբ յոտուկ թագաւորութիւնն ու իշխանական ազդեցութիւնը կորուսին, ու Սառակի նոսք, խորազմեայք և թաթարք սկսան տիրել իրենց բնիկ երկրին ու հայրենեաց, այդ իշխանութեանց ու տիրապետութեանց ի հարկէ ու բռնադատ ազդեցութիւնը կրեց նաև լեզուն, որով սկսան պաւսական բարբառք երևնալ, իրարմէ բոլորովին տարբեր, ու ինչուան նաև իրարու անիմանալիք:

Հայ լեզուի առաջին ծաւալող կը համարի զՀայկ՝ որ Բելայ և անոր բանակին վրայ տարած յաղթութենէն ետքը ետէ եղաւ, կ'ըսէ, իր իշխանութիւնն ընդարձակել. և անցանելով ընդ Եփրատ, փոքուն Հայոց ամէն բնակչաց, մինչև ի կապագովկիա՝ իրեն հպատակութեան տակ եղող ժողովրդոց պատուիրեց Հայկական լեզուն խօսիլ. զոր և կը հաւատարմացնէ խորենացւոց վկայութեամբ, թէ « Հրաման տայ բնակչաց աշխարհին ուսանել զխօսս և զլեզու հայկական»: ուր անդրադարձնել կու տայ Շրօտէր թէ խորենացի չըսեր զլեզուն Հայկայ, այլ զլեզուն հայկական (մեր լեզուն), ինչուան հեղինակին դարուն արդէն ծանօթ լեզուն, և որ Հայկազանց ու Հայկայ լեզուն էր կ'ըսէ: — Հայկայ ատեն ու իր բարեբաստ կառավարութեամբն, կ'ըսէ Շրօտէր, այնչափ խոր արմատ ձգեց հայ լեզուն, որ իր իշխանութեան տակ եղող ամէն ժողովրդոց սովորական լեզու մը եղաւ, և հասաւ մինչև առ մեզ. ձեռագրաց և տպագրաց մէջ գրեթէ իր ամբողջութեամբն, ծանրութեամբ և վսեմական ոճով գերագոյն բարբառ մը:

Ի խորենացւոյն (ինչպէս նաև յայլոց) յիշատակուած նախարարութեանց վրայ ալ կը խօսի Շրօտէր, և երբեմն նաև բմահաճոյ մեկնութիւններ տալով անոնց անուանց նշանակութեան. ինչպէս Գնթունիքը առաջ եկած կը սեպէ կոռանք (quanto) բառէն, իբրու սպասաւորք արքունի տան: Ասոնց ամենուն անուանց մէջ՝ իրենց պաշտաման կամ յանձնուած իշխանութեան յատուկ նշանակութիւն մը համարելով նկատել, կը հետեցնէ թէ հայկական լեզուն այն ատեններէն ի վեր պէտք էր որ սովորական եղած ըլլար

1. Ինչպէս յայտնի է Շրօտէր կը շփոթէ զՀայկ ընդ Արամայ:

ազգին մէջ. և թէ այն ժամանակ միայն սկսաւ փոփոխութիւն. ներ կրել և օտար ազդեցութեանց կնիքը, երբ Հայք այլևայլ մերձաւոր ու մերթ նաև հեռաւոր ազգաց հետ բռնադատուեցան պատերազմունք ունենալ. մանաւանդ մեծին Աղեքսանդրի մահունէն ետքը՝ յունականն ընդ հանուր արևելս գործածական ըլլալով, Հայոց մէջ ալ մուտ գտաւ, բայց առանց բուն լեզուին հետ խառնուելու կամ ձուլուելու, արուեստից՝ կամ այն տոնն ծանօթ մակացութեանց բառերէն զատ. զորս եթէ ուղեւանք հայ լեզուէն հանել, նաև ինչուան քրիստոնէական հաւատքն ընդունելէն ետքն ալ, քիչ բառ կը գտնենք, կ'ըսէ, որ յոյն ծագումն ունենան. Այսպէս հիւսիսակողման Հայք, որ յաճախակի վերաբերութեանց մէջ էին ընդ Ասորիս և Պարսս, ինչուան նոյն ատեններն անարատ պահեցին լեզունին, ընկերական և միջազգային անհրաժեշտ յարաբերութիւնք ալ, կ'ըսէ, չկրցան քնասել լեզուին անխառն անարատութեան մինչև Գրիստոսի թուականին չորրորդ դարը, քանի որ Հայկազունք և Արշակունիք կանգուն և յայլթող պահեցին իրենց իշխանութիւնը, Բայց երբ իրենց նախկին փայլը կորուսին կամ բոլորովին ինկան, սկսան մուտ գտնել Հայոց մէջ պարսիկ և յոյն տառք՝ փոխանակ հայկականաց. և առ այս վկայութիւն կը բերէ Խորենացոյ հանրածանօթ խօսքը թէ « Գիր Պարսից և Յունաց, որովք այժմ գիւղից և գաւառաց, եւս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց և հանուրց հակառակութեանց և դաշանց՝ այժմ առ մեզ գտանին անբաւ գրուցաց մատեանք »: Մեծ Հայաստան ալ ի փոքուէն բաժնուելով, առաջինն Պարսից ազդեցութեան ու իշխանութեան տակ կ'իյնար, իսկ միւսն Յունաց կայսերութեան: Այս բաժանման հետեանք կ'ըլլար՝ Հայաստանի ծանր ու անհանդուրժելի նեղութեանց տակ իշխանն ու հեծելը, և անթիւ ձեռագիրք՝ մանաւանդ անոնք որ յոյն տառերով գրուած էին, հրոյ ճարակ կ'ըլլային: Այսպիսի աղիտից առաջն առնելու համար՝ լեզուին յարմար, ու հայ ձայներն լիովին բացատրող տառեր գտնելու ետեւէ կ'ըլլային Մեսրոպ և Իւրքն, և յաջողեցան իրենց փափաքելի գիւտին մէջ:

Շարունակելի

